

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ПОДХОДИ В НАУКАТА ЗА ЕЗИКА И ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ ¹⁾

Светла Коева

Институт за български език – Българска академия на науките

Резюме. В студията се засяга накратко връзката между език и мислене, за да се подчертае важноста на непрекъснатото развитие на езиковите умения, което е свързано с развитието на мисленето и влияе на успешното социално взаимодействие. Изхождайки от специфичните свойства на езика като обект на изследване, се обосновава защо е важно да се прилагат изследователските подходи от лингвистиката при обучението по български език. Накрая се представят разнообразни езикови ресурси на Института за български език, които могат да подпомогнат успешното приложение на изследователски подходи в обучението по български език.

Keywords: language and thought; research methods in linguistics; empirical data

1. Въведение

В настоящото изложение накратко засягаме връзката между език и мислене, за да подчертаем важноста от непрекъснатото развитие на езиковите умения, което влияе на успешното социално взаимодействие. Показваме (също накратко) защо (качественото) преподаване и изучаването на български език е трудно – това се дължи на особените свойства на езика като обект на изследване, което, от своя страна, прави езикознанието близко с формалните, природните и приложните науки и различно от хуманитарните и социалните науки (макар че има допирни точки и с тях). Изхождайки от: а) важноста на развитието на езиковите умения, и б) специфичните свойства на езика като обект на изследване, обосноваваме защо е важно да се прилагат изследователските подходи на лингвистиката в обучението по български език. Накрая представяме накратко разработки на Института за български език: разнообразни езикови ресурси и компютърно подпомогнати средства за използването и разпространението им, които могат да се използват при успешното приложение на изследователски подходи в обучението по български език.

2. Защо науката за езика е важна?

Задачата на езикознанието е да анализира, опише и обясни естествения език във всички негови форми и прояви. Известни са различни теории за връзката между език и мислене: мисленето не съществува без език; може да има мислене без език; езикът, който говорим, предопределя мисленето ни. Ноам Чомски разглежда езика като свойство на мисленето, което позволява на хората да усвоят език в детска възраст и да създават и разбират езикови изрази (Chomsky, 1965; 2006 и др.). Такова разбиране за връзката между език и мислене подчертава универсалността на езика и се базира на приемането, че човешките възможности за усвояване и използване на езика са свързани с уникалното развитие на човешкия мозък. Според Ноам Чомски хората се раждат с потенциал за усвояване (разбиране и възпроизвеждане) на език ('language acquisition device') (Chomsky, 1965; 2006 и др.). Вродената способност за усвояване на езика позволява на човек да научи система от езикови правила, като изгражда хипотези относно езиковите данни, които получава от заобикалящата го среда, и впоследствие ги потвърждава или отхвърля. Има много аргументи „за“ и „против“ подобно разбиране на езика и връзката му с човешкото мислене: между всички естествени езици има прилика, дори да не е изразена на морфологично или синтактично равнище; децата усвояват езика, който ги заобикаля, а не наследяват езика на биологичните си родители, и т.н.

Човек има уникални (вродени) способности да научава сложни езикови правила без целенасочени и съзнателни усилия в детска възраст, а в по-късна възраст да усъвършенства уменията си за общуване, като преценява кое от възможното множество от изречения е най-подходящо за дадена комуникативна ситуация и за постигането на дадена прагматична цел. Социалното поведение става по-комплексно, благодарение на езика и възможностите за вземане на рационални решения се увеличават също с усъвършенстването на езиковите умения (Berwick & Chomsky, 2016). Колкото по-добре даден човек умее да използва езика, който говори, толкова по-сполучливо може да построи изказването си така, че то да бъде успешно в конкретната комуникативна ситуация: информацията, която иска да предаде, да бъде разбрана в пълнота; въпросите да бъдат зададени така, че да доведат до получаването на необходимата информация и т.н. Доброто владение и използване на езика означава човек да може да прави правилен избор на подходящите лексикални средства, синтактични конструкции, стилистично оформление, прагматична насоченост, които отговарят на комуникативната ситуация и на поставените прагматични цели.

Без да навлизаме в сложната материя за отношението между език и мислене, приемаме, че човек се ражда с вродена способност да мисли, а езика разглеждаме като част от мисловната дейност. Мисленето се развива посредством обучение за нови понятия, съждения и умозаключения и едно от средствата за развитие на мисленето е човешкият език. Способ-

ностите на отделния човек да говори и разбира даден език, също могат да се усъвършенстват (при това през целия живот, макар и по различен начин при децата и възрастните), следователно развитието на индивидуалните способности за мислене несъмнено е свързано с развитието на индивидуалните възможности за използване на езика. Това прави изучаването, описанието и преподаването на (родния) език изключително важно и обуславя централното място на предметната област „български език“ сред останалите дисциплини.

3. Защо изучаването на (български) език е по-трудно от изучаването на останалите дисциплини?

Лингвистиката е едновременно една от най-трудните и една от най-фундаменталните сфери за изследване, казва преди почти сто години Едуард Сапир (Sapir, 1929). Естественият език има уникални свойства, които го отличават от всеки друг обект на изследователско наблюдение и научно анализиране.

Както посочва Сосюр в своя *Курс по общо езикознание* от 1906 – 1911 година (Saussure, 1959), няма зависимост при избора на конкретна звукова форма, която се свързва с определено значение, т.е. езиковият знак е произволен (**арбитрарен**). **Арбитрарността** се отнася до конвенцията при употребата на конкретна звукова форма за изразяване на дадено значение в определена речева общност. По тази причина едно и също значение в различни езици се изразява с различни думи или словосъчетания – например *имот*, *property* (английски), *posesiune* (румънски), *proprietà* (италиански), *imovina* (хърватски), *αγαθά* (гръцки) и др. Във всеки език съществуват и звукоподражателни думи, но техният брой е много малък. Ясно е, че звуковата форма може да е близка или да съвпада, когато дадена дума се заимства от друг език или има общ език първоизточник – например *имот* и *imovina* (хърватски), *property* (английски) и *proprietà* (италиански). При многозначните думи една звукова форма се използва за означаване на семантично свързани значения (например рибар е ‘човек, който се занимава с ловене на риба; риболовец’ и ‘човек, който обича да яде риба’), а звуковата форма на словообразователно свързаните думи също е свързана (например *риба*, *рибар*, *рибарник*).

Свойството на езика да се генерират нови изказвания, за да се описват нови понятия, съждения или заключения, се нарича **продуктивност**. Лайънс дефинира продуктивността на естествения език като възможността да се конструират и разбират неограничен брой изказвания, включително изказвания, с които никога преди това говорещите даден език не са се сблъскали (Lyons, 1977:78). Често се посочва, че продуктивността на езика е свързана с друго негово свойство – дуалност, посочено от Ейчи-

сън (Aitchison, 2008). Дуалността може да се характеризира по следния начин: езикови единици, които, употребени самостоятелно, нямат значение (например звуковете на даден език), комбинирани в последователности могат да изразяват значение (например звуковете „п“ и „о“, които самостоятелно не изразяват значение, комбинирани могат да означават думите „поп“ и „по“). Продуктивността на езика е свързана с факта, че потенциалното множество от изказвания във всеки човешки език е безкрайно. За всеки език множеството от правила, които се използват, е краен брой за различните езикови равнища в определен период от развитието на езика. Така: а) допустимите комбинации от звукове в даден език са по-малък брой от възможните комбинации от звукове (например за български комбинацията *крст* е невъзможна) и броят на допустимите комбинации може да се промени (макар и в малка степен) при развитие на езика; б) използваните в езика комбинации от морфеми е по-малък брой от допустимите според правилата за даден език (например за български думи като *бонбонар*, *бонбонарник*, *бонбонарница* са възможни, но не се използват) и нова комбинация може да се използва, ако е необходимо да се назове ново понятие при словообразуването или ако настъпят промени във формообразуването; в) словосъчетанията и изреченията, които даден човек може да създаде или възприеме и които са образувани с краен брой правила, са потенциално неограничен брой. Безкрайното множество от потенциални изказвания се обяснява с рекурсията на естествения език: възможността дадена структура да съдържа в себе си същата структура (например *Аз разбрах, че той разбра, че аз разбрах, че...*), и липсата на граматични ограничения за дължината на изказването: всяко изказване потенциално може да бъде удължено поне с още една дума или още едно просто изречение.

Друго специфично свойство на езика е неговата **многозначност**, която се проявява на различни езикови равнища и може да представлява или не трудност при правилната интерпретация. На морфологично равнище една и съща звукова форма може да има различно морфологично значение. т.е. да се проявява лексикална и граматична омонимия (например думата *коси* в словосъчетанието *руси коси* е съществително име в множествено число, в словосъчетанието *коси погледи* – прилагателно име в единствено число, в изречението *Коси тревата, а не цветята!* – глагол в единствено число, повелително наклонение). На лексикално равнище многозначността се проявява при различните значения на многозначните думи (например съществителното *син* може да се употребява със значение ‘рожда от мъжки пол’ и ‘член, представител на държава, народ, голяма общност’). На синтактично равнище дадена фраза или изречение може да има различна синтактична структура, което води до различна

семантична интерпретация: а) обхватът на даден предпоставен модификатор може да е различен (например в словосъчетанието *старите приятели и познати на Ана* прилагателното *старите* може да се отнася или само до *приятели* или до *приятели и познати*); б) задпоставен модификатор може да специфицира различен конституент (например *спомниха си нейната младост в Пловдив* може да означава, че нейната младост е преминала в Пловдив или че са били в Пловдив, когато са си спомнили нейната младост); в) дадено местоимение може да има различна интерпретация спрямо различни антецеденти (например в изречението *Иван ще каже на Петър, след като го изберат*, местоимението *го* може да се интерпретира както като *Иван*, така и като *Петър*). Известно е, че многозначността се разрешава в контекста и изолирано от контекста дадено изречение може да има различна интерпретация (например изречението *Ти също ми отговори* може да означава: а) *Ти ми отговори, както и аз на тебе*; б) *Ти ми отговори, както и Петър* в зависимост от интерпретацията на наречието *също*).

На базата на предположението на Зипф (Zipf, 1949), че по-често срещаните думи се състоят от по-малко звукове и че е по-вероятно да са многозначни, се основава предположението, че по-кратките морфеми би трябвало да са по-многозначни от по-дългите, като по този начин се прави опит да се обясни многозначността на естествените езици (Wasow, Perfors & Beaver, 2005) с ограничената възможност на човек да възпроизвежда последователности от елементи без семантично значение (Miller, 1956), каквито са звуковете на човешката реч, като необходимостта от по-голямо множество значещи атомарни единици (морфеми) води до тяхната многозначност.

В заключение, свойствата на естествения език – арбитраност, продуктивност, многозначност, правят езика труден като обект за научно наблюдение, анализ, описание и обяснение.

4. С какво се отличават изследователските методи, приложими в езикознанието?

Езикознанието заема особено място сред останалите науки, защото езиковедите трябва да анализират, опишат и обяснят естествения език, тясно свързан с човешкото мислене. Подобно на другите точни науки езикознанието работи с формални езици за описание, посредством които се описват правилата на комбиниране на езиковите единици от различни равнища. Както Ед. Сапир отбелязва, много от формулировките на сравнителното индоевропейско езикознание са толкова прецизни и регулярни, че напомнят на формулите или законите от природните науки (Sapir, 1929). За разлика от формалните науки обаче и подобно на оста-

налите природни науки езикът позволява изследването и сравняването на емпирични данни. Емпиричните науки се базират на хипотези, които се проверяват с експерименти и наблюдения върху резултатите от експериментите. Езикознанието също използва наблюдението и експеримента за анализиране и интерпретиране на езикови данни. Независимо че не всички изследвания в областта на езикознанието могат да бъдат универсални (едно от изискванията за емпиричност) и наблюденията обикновено се ограничават до регистрирана писмена или устна употреба на даден езиков феномен, с използването на новите технологии става възможно да се наблюдават и анализират все по-голямо количество емпирични факти и да се правят все по-обобщаващи заключения.

Изследователските подходи в езикознанието могат да бъдат разделени на две големи групи: качествени и количествени (Litosseliti, 2010; Podesva & Sharma, 2013). Изследванията, базирани на качествени характеристики, се стремят да обяснят конкретни езикови феномени и техните прояви в различен контекст, без да се основават на количествени данни. Пример за приложение на изследователски подход, базиран на качествени характеристики, е анализ на отговорите на отворени въпроси в езикови тестове. Изследванията, които се основават на количествени данни, се стремят да установят общи закономерности, като проверяват дадена хипотеза с цел да я потвърдят или отхвърлят. Само допреди около двадесет години лексикографите са събирали ръчно написани фишове, извлечени от различни художествени текстове. Днес е възможно да се извлича информация от големи по обем масиви от текстове (наречени езикови корпуси), съдържащи милиарди думи, като необходимата информация може да се подбира съобразно различни критерии. Езиковите корпуси са изключително полезни за изследване на даден езиков феномен и предоставяне на статистически данни за неговата честота, за обкръженията му и тяхната честота, за видовете текстове, в които се среща и т.н. По тази причина създаването на корпуси традиционно се свързва с изискванията за: представителност (наличието на изчерпателни езикови данни за състоянието на езика, дадена тематична област и/или за множеството от езикови явления, които корпусът трябва да представя), балансираност (разпределението и съотношението между типовете текстове, които са включени в даден корпус) и илюстративност (наличието на достоверно представяне на езиковите данни). Например **Българският национален корпус**²⁾ – най-големият корпус за български език, се състои от текстове на български език – около 1,2 млрд. думи, организирани в над 240 000 текстови документа. Оригиналните текстове на български език съставляват 37,1% от корпуса, преводните – 40,5%, а за останалите 22,4% липсва информация за източник или посока на превода.

Приложението на изследователските подходи, използвани при лингвистичните изследвания, в обучението по български език цели развитие на мисленето в рамките на понятийната система и граматичната структура на българския книжовен език, като: а) на базата на определена изходна информация се достига до дадено заключение; б) прехвърля се знание от един обект към друг на базата на сходство или различие; в) съставя се и се проверява лингвистична хипотеза. Използването на разнообразни изследователски подходи в обучението може да спомогне за разширяване на езиковите знания и умения, което ще развие способностите за наблюдение, разсъждение и вземане на решения.

По-долу ще представим накратко езикови ресурси и технологични приложения, създадени в Института за български език, които предлагат възможности за извличане на разнообразен езиков материал, върху който могат да се базират изследователските задачи. В представянето са включени речници и атласи, които могат да се използват и като корпуси, тъй като съдържат голямо количество езикови примери. Речниците предоставят материал както за качествен анализ, така и за количествени съпоставки и тяхно основно преимущество е, че са разработени от експерти.

6. Езикови ресурси на Института за български език в помощ на изследователските подходи при обучението по български език

Институтът за български език има дългогодишна традиция в разработването на речници (правописни, тълковни, двуезични, терминологични, синонимни, антонимни, фразеологични, на новите думи и др.). В съвременната епоха обаче не е достатъчно само качествено наблюдение, анализ и описание на лексикалното богатство и граматичната структура на езика, а и представяне на получените резултати за използване по подходящ и удобен начин с помощта на съвременните технологии. През последните няколко години голям брой речници и други езикови ресурси на Института за български език са предоставени за използване в интернет, насочени към изследователи (като лексикографите), преподаватели, студенти и ученици, както и към широката общественост. Разширяването на възможностите за използване на езиковите ресурси доведе до създаването на интегрирана среда, която позволява лесен и ефективен достъп до няколко ресурса едновременно.

6.1. Многотомният „Речник на българския език“ е най-големият и представителен тълковен речник – в него се отразява съвременното състояние на лексикалната система на българския език и се представя лексикалното богатство от началото на XIX в. (РБЕ, 1977 – 2015). Издадени са 15 тома на *Речника* (до буква Р включително), които съдържат 119 229 заглавни думи. Системата от значения, които са свързани с да-

дена заглавна дума, е представена разгърнато, посочени са достатъчно примери, които илюстрират по подходящ начин значенията. *Речникът* съдържа богата система от фразеологизми, синоними и антоними. Включените в *Речника* лексикални единици илюстрират стилистичното и функционално разнообразие на българския език (книжовна лексика, разговорна лексика, диалектни думи, термини, остарели думи, нови думи, чужди думи и др.). Заглавните думи са придружени от информация за правописа на отделните форми, граматичните характеристики на основната форма и бележки, които характеризират стилистичната, терминологичната, историческата, диалектната или жаргонната употреба на дадена дума. От 2014 г. *Речникът* е достъпен в интернет³⁾, а през 2016 г. към него е добавен и третият том на „Речник на съвременния български книжовен език“ (РСБКЕ, 1959), за да може да се правят справки за думи с начална буква до Я. Съдържанието на *Речника* предоставя разнообразни възможности за наблюдение и изследване на езика: диференциране и подходяща употреба на значенията на многозначните думи (например думата *израз* е дефинирана в *Речника* със следните пет значения: 1. Съчетание от думи, които изразяват определена мисъл; фраза, изречение. 2. Със съгл. или несъгл. опред. Външна проява, изява на определено психическо състояние върху лицето на човека или на качества, черти, присъщи на характера; изражение. 3. Външна проява на мисли, чувства, настроения, намерения и под. чрез думи, дела, действия и др. 4. Матем. Съчетание от цифри, от букви или от други знаци, което изразява определена математическа зависимост; формула. 5. Спец. Съчетание от определени знаци, което символично изразява определена зависимост, закономерност; формула.); разбиране на значенията и подходящата употреба на фразеологичните изрази; възможности за заместване на синоними и антоними с цел подходяща стилистична употреба; диференциране на значенията на паронимите и тяхното разграничаване за уместна употреба; подходяща стилистична употреба на книжовните, диалектните, жаргонните, остарелите и новите думи; извеждане на значението на нови думи на базата на познанията за морфемния им строеж и словообразователния им модел; образуване и употреба на формите на думите от различни части на речта и различни граматични класове; уместно перифразироване на словосъчетания и изречения и др.

6.2. Многотомният „Български етимологичен речник“ обяснява произхода на думите в българския език и връзките на българския език с други балкански, славянски и индоевропейски езици (БЕР, 1971 – 2017). Издадени са 8 тома на *Речника* (до буква Ф включително). Речниковите статии имат сложна структура, която е подчинена на задачата да се представят значенията на заглавната дума, нейните регистрирани фонетични

и морфологични варианти в българските диалекти и останалите славянски езици, произходът ѝ, пътят, по който думата е навлязла в езика, ако има чужд произход, както и изказваните различни мнения за произхода и значението на думата. Богатата лингвистична информация, включена в *Речника*, може да послужи при различни изследователски задачи в обучението по български език: при изясняване на произхода на домашните думи в българския език (например думата *имот* ‘недвижимо притежание’ е образувана от корена на глагола *имам* с наставка *-от*, с която се предава изобилност, множество); при изясняване на произхода на чуждите думи (например думата *кромид* е заета от гръцката дума *κρομμύδι* ‘лук, луковича’); за разбиране на мотивацията при назоваването (например думите *вълна* и *вълна* водят началото си от древния индоевропейски корен **wel-* ‘тегля, влача’, като думата *вълна* първоначално е означавала ‘това, което се скубе или влачи’, а *вълна* – ‘това, което се влачи, валя, търкаля’); при колебания в правописа на думите (например за правилното изписване на думите *сарма*, *сарми* ‘вид ястие – топки от смляно месо и ориз, завити в лозови, зелеви или друг вид листа’ и *сърма* ‘тънки посребрени или позлатени медни жички за шев или бродерия’ освен разликата в мястото на ударението и възможността за образуване на множествено число може да помогне и фактът, че двете думи произлизат от различни чужди думи: *сарма* от турската дума *sarma* ‘вид ястие’, буквално *свиване, обвиване*, а *сърма* – от турската дума *sirma* ‘дантела или бродерия с въткани нишки от сребро’ или от гръцки); за сравнение на формите и значенията в българските диалекти, книжовния език, другите славянски езици, други индоевропейски езици, старобългарския език и т.н. От 2017 г. първите седем тома от „Български етимологичен речник“ се разпространяват като електронни книги ⁴⁾ от Института за български език.

6.3. Двухтомният „**Старобългарски речник**“ е преводен и тълковен речник на лексиката, която се среща в класически глаголически и кирилски паметници (СТБР, 1999, 2009). В речниковите статии са представени значенията на думите, примери, които ги илюстрират, граматична характеристика, латинските наименования на животински и растителни видове – по този начин структурата на речниковите статии е богата като структурата на речниковите статии на тълковните речници. В края на речниковите статии е включен и преводът на старобългарските думи със съвременните им съответствия – книжовни или диалектни, като диалектните думи са маркирани, по този начин *Речникът* прилича на преводните речници. Двухтомният „Старобългарски речник“ не само представя старобългарската лексика, но и нейното съотнасяне със съвременния книжовен език и българските диалекти. По тази причина *Речникът* може да се използва за: проследяване на промяната на формата на думите и техните значения в ста-

робългарски и българския книжовен език (например думата *изобрѣтати* се е употребявала със значение ‘измислям, изнамирам’ в старобългарски, а глаголят *изобретявам* се употребява със значение ‘в резултат на творчески труд изработвам, създавам нещо ново, непознато, несъществуващо преди’ в съвременния език); за проследяване на промяната на формата на думите и техните значения в българските диалекти и съвременния език и др. Институтът за български език разпространява двутомния „Старобългарски речник“ като електронна книга⁵⁾ от 2015 година.

6.4. „**Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Т. I – III Фонетика. Акцентология. Лексика. Т. IV Морфология**“ (БДА, 2001, 2016) представя системата на българския език на диалектно равнище въз основа на материали от над 2300 селища. Обобщаващият том на „Български диалектен атлас“ съдържа 513 диалектни карти, коментари, списъци и показалци към тях, отразяващи особености на фонетичната, акцентната, лексикалната и морфологичната система на българските диалекти, които показват единството на българския език в неговото развитие и съвременно състояние. *Атласът* има значение не само за съпоставителни изследвания на фонетично, морфологично и лексикално равнище между българските диалекти, българските диалекти и старобългарски, българските диалекти и съвременния български книжовен език, българските диалекти и останалите славянски езици и техните диалекти, но и за разкриване на единството на българския език като наследник на старобългарския език; както и при описанието на съвременното му състояние (например Карта М 106, съпоставяща окончанията в сегашно време на глаголи от първо и второ спрежение от типа *плетя, пия, играя*, показва, че разширеното окончание *ме, -мо* е разпространено на запад от ятовата граница, което опровергава твърденията, че в разговорната практика се използва предимно разширеното окончание в противоречие с книжовната норма). През 2015 г. беше публикувана в интернет „**Карта на диалектната делитба на българския език**“⁶⁾, която показва основните диалектни области на българското езиково землище и илюстрира диалектите на българския език както графично, така и посредством кратки текстове и автентични аудиозаписи, а през 2017 година първите три обобщени тома на *Атласа*⁷⁾ също са публикувани в интернет като електронни книги.

6.5. **Българският уърднет** (Коева, 2014) е лексикално-семантична мрежа, която комбинира качествата на добре познатите лексикографски ресурси: съдържа дефиниции и примери, както обикновените речници, но наред с това организира думите, които лексикализират понятия, в синонимни множества, а синонимните множества – в концептуална мрежа, която отразява системата на понятията в човешкото мислене. Българският уърднет следва концепцията и организацията на данните на

Принстънския уърднет (Miller, Beckwith, Fellbaum, Gross, Miller, 1990). Синонимните множества са свързани с различни семантични релации, а свойствата на релациите произтичат от универсалните свойства, които съществуват между явления, събития, състояния и признаци. Например *самолет* и *аероплан* образуват едно синонимно множество {самолет:1, аероплан:1}, което се описва с тълковната дефиниция ‘летателен апарат, задвижван от двигател, с неподвижни крила за създаване на подемна сила, служещ за превозване на пътници и товари’. Това синонимно множество е свързано с по-общото синонимно множество – хипероним: {летателен апарат:1, летателно устройство:1} – ‘летателно средство, чиято подемна и теглителна сила се създава с помощта на крила, витла, двигател и др. за преодоляване на гравитационното привличане към земната повърхност’; с няколко по-специфични синонимни множества – хипоними: {бомбардировач:1} – ‘реактивен или турбореактивен боен самолет за въздушни нападения с бомби, ракети и др.’, {изтребител:1} – ‘високоскоростен и високоманеврен боен самолет’, със синонимни множества, които изразяват неговите съставни части – мероними: {крило:3, самолетно крило:1, крило на самолет:1}, с еквивалентните синонимни множества от други езици: {airplane:1, aeroplane:1, plane:1} – английски, {аероплάνο:1} – гръцки, {aeroplan:1, avion:1} – румънски, {avion:1} – сръбски, {uçak:1, tayyare:1} – турски, и т.н. Българските синонимни множества (74 206 на брой, обхващащи 147 165 лексикални единици, към м. май 2017 г.) са свързани с преводните си еквиваленти в Принстънския уърднет (първообраза на лексикалносемантичната мрежа), а чрез английски – и с останалите езици (над 70), за които е разработен такъв ресурс. Българският уърднет може успешно да се използва при изследователски задачи за: изследване и проверка на структурата на синонимните множества; изследване и проверка на семантичните релации; изучаване на семантичните отношения в езика (например синонимното множество {лебед:1} се описва с дефиницията ‘представител на видове едри водоплаващи птици от семейство Патици, обитаващи езера, с дълга грациозна шия, най-често с бяло оперение; не се гмурка, храни се с растения и дребни безгръбначни’, с **хипероним** {водна птица:1} и хипоними {мъжки лебед:1}, {женски лебед:1}, {лебедче:1; млад лебед:1}, {ням лебед:1; *Cygnus olor*:3}, {поен лебед:1; *Cygnus cygnus*:3}, {малък лебед:1; малък американски лебед:1; тундров лебед:1; малък поен лебед:1; *Cygnus columbianus*:3}, {лебед тръбач:1; *Cygnus buccinator*:3}, {черен лебед:1; *Cygnus atratus*:3}); изучаване на разликата в значенията на омонимите, приликата и разликата в значенията на словообразователно свързаните думи; приложение на уърднет като тълковен, дву- и многоезичен речник (заедно с уърднети на други езици) и др. Българският уърднет е достъ-

пен в интернет от 2015 година, а от 2016 година – е свързан с уърднетите на още двадесет и два езика⁸⁾.

6.6. През 2016 година е създаден порталът **ЛексИт**, който осигурява единен достъп до речници на Института за български език в интернет. Това са: „Граматичният речник на българския език“ (Koeva, 1999), предоставящ информация за основната форма, свързаните с нея словоформи и граматичните характеристики на основната форма и словоформите; „Речникът на българския език“ (РБЕ, 1977 – 2015); „Инфолекс“⁹⁾ – компютърен речник, съдържащ речници на синоними, антоними, нови думи и фразеологизми. Всички речници, включени в ЛексИт, споделят обща концепция за моделиране на информацията: данните в отделните речници са свързани посредством основните форми и словоформите: основните форми са свързани във всички ресурси, а основните форми и словоформите са свързани в *Граматичния речник*. При търсене на основна форма или словоформа се получава информация за основна форма, форми на думата, граматична информация, свързана с основната форма и словоформите, информация за правописа, значенията на думите, примери, синоними, антоними, нови думи, фразеология. Ако между думи, получени в резултат на търсенето, съществуват връзки (например синонимни или антонимни), връзките могат да бъдат проследени. Резултатите от всички речници се визуализират едновременно без допълнително препращане към отделните източници. По този начин се предоставя възможност за избор на най-подходящата информация, необходима за решаването на дадена задача. Например при търсене на думата *лед*, се получава следната информация: Основна форма: лед – съществително нарицателно, мъжки род; Форми: лед – единствено число, нечленувано; леда – единствено число, членувано – непълен член; ледът – единствено число, членувано – пълен член; ледове – множествено число, нечленувано; ледовете – множествено число, членувано; леда – бройна форма; Антоними: лед – жар; лед – огън; лед – пламък; лед – плам; Значения: 1. Замръзнала вода – синкаво или бяло твърдо вещество. 2. Буца, парче от това вещество, което се използва за изстудяване на хранителни продукти и напитки, а в медицината – за спиране на кръвотечения и под. 3. Като прил. Разг. Обикн. в съчет. със студен. За означаване на висока степен на качество; много, изключително студен.; Съставни думи и значенията им: 1. Сублимационен лед. Физ. Лед, който се образува при преминаване на водата от парообразно направо в твърдо състояние. 2. Сух лед. Спец. Втвърдена въглена киселина, която се изпарява, без да се топи, и се употребява за охлаждане на продукти.; 3. Хокей на лед. Спорт. Вид състезателна игра, при която участниците се движат с кънки по заледено игрище, като се стремят да вкарат във вратата на противника малка шай-

ба, тласкайки я с дървена тояжка (стик).; Фразеологизми и значенията им: 1. Запиши (пиши) го (ги) на леда. Диал. Ирон. Откажи се от някакви пари, които си дал в заем, прежали ги, тъй като няма да ти ги върнат. 2. Запъвам се / запъна се (дърпам се, дръпвам се / дръпна се, опъвам се / опъна се) като магаре на лед. Разг. Проявявам много голямо упорство, не отстъпвам, инатя се.; 3. И дявола бих подклал (подковал) на леда; и дявола подковавам (ще подкова) на леда. Диал. Голям хитрец съм, много съм хитър. и т.н.

7. Заключение

Съществува неоспорима връзка между език и мислене и непрекъснатото развитие на езиковите умения предполага развитие на способностите за мислене и обратно. Уникалните свойства на езика, като обект на изследване, сближават езикознанието с формалните, природните и приложните науки и го различават от хуманитарните и социалните науки. Изхождайки от: а) важноста на развитието на езиковите умения и б) специфичните свойства на езика, обосноваваме защо е важно да се прилагат изследователските подходи, които обикновено се използват в езиковедските изследвания, в обучението по български език. Една от предпоставките за успешното използване на изследователски методи в обучението по български език е наличието на голямо количество разнообразни и надеждни езикови данни, които да бъдат лесно достъпни за наблюдение, анализ, изводи и обобщения. Такива данни се предоставят от Института за български език: няколко големи речника, поредица от лингвистични атласи и голяма многоезикова лексикално-семантична мрежа са не само достъпни в интернет, но и са технологично осигурени, така че да позволяват лесни справки и сравнения.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Текстът е представен по време на Форума „Изследователски подходи в обучението по български език“ (София, 2016 г.). Организатор на събитието е Институтът за български език – Българска академия на науките.
2. <http://search.dcl.bas.bg>
3. <http://ibl.bas.bg/rbe/>
4. <http://ibl.bas.bg/ber/>
5. http://ibl.bas.bg/starobalgarski_rechnik/
6. http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/
7. <http://ibl.bas.bg/bda/>

8. <http://dcl.bas.bg/bulnet/>

9. <http://ibl.bas.bg/infolex/>

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Aitchison, J. (2008). *The Articulate Mammal* (5 rev. edn) Abingdon: Routledge.
- BDA (2001, 2016). *Balgarski dialekten atlas*. Obobshtavasht tom. I – III. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika. Sofia: Knigoizdatelska kashta „Trud“; Obobshtavasht tom. IV. Morfologia. Sofia, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 2 [БДА (2001, 2016). *Български диалектен атлас*. Обобщаващ том. I – III. Фонетика. Акцентология. Лексика. София, Книгоиздателска къща „Труд“, 2001; Обобщаващ том. IV. Морфология. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“].
- BER (1971 – 2017). *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 1 – T. 8. Sofia, Izdatelstvo na BAN, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“ [БЕР (1971 – 2017). *Български етимологичен речник*. Т. 1 – Т. 8. София, Издателство на БАН, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“].
- Berwick, R. C., Chomsky, N. (2016). *Why Only Us: Language and Evolution*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, N. (2006). *Language and Mind*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Koeva, Sv. (1998) Gramatichen rechnik na balgarskiya ezik. Opisanie na kontseptsiyata za organizatsiyata na lingvistichnite dannii. V: *Balgarski ezik*, 1998, No 6, s. 49 – 58. [Коева, Св. (1998). Граматичен речник на българския език. Описание на концепцията за организацията на лингвистичните данни. В: *Български език*, 1998, No 6, с. 49 – 58.]
- Koeva, Sv. (2014) WordNet i BulNet. V: *Ezikovi resursi i tehnologii za balgarski ezik*. Sv. Koeva (sast.). Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2014, s. 154 – 173. [Коева, Св. (2014). WordNet и БулНет. В: *Езикови ресурси и технологии за български език*. Св. Коева (съст.). София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2014, с. 154 – 173.]
- Lyons, J. (1977) *Semantics: Volume I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Litosseliti L. (2010). (Ed.), *Research Methods in Linguistics*. New York: Continuum.

- Miller, G. (1956) The Magical Number Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on Our Capacity for Processing Information. In: *Psychological Review*. 1956, 63: 81 – 96.
- Miller G. R. Beckwith, C. Fellbaum, D. Gross, K. J. Miller. (1990). Five Papers on WordNet. Special Issue in *International Journal of Lexicography*, 1990, vol.3, no.4.
- Podesva, R. J., Sharma, D. (2013) (Eds.) *Research Methods in Linguistics*. UK: Cambridge University Press.
- RBE (1977 – 2015). *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 1 – T. 15. Sofia, Izdatelstvo na BAN, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, ET „EMAS“, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“. [РБЕ (1977 – 2015) *Речник на българския език*. Т. 1 – Т. 15. София, Издателство на БАН, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, ЕТ „ЕМАС“, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.]
- RSBKE (1959) *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. 3 (R – Ya). Stoyan Romanski (otg. red.). Sofia: Balgarska akademiya na naukite. [РСБКЕ (1959) *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. 3 (Р – Я). Стоян Романски (отг. ред.). София, Българска академия на науките.]
- Sapir, Ed. (1929). The Status of Linguistics as a Science. *Language*, 1929, 5(4): 207 – 214.
- Saussure, F. de (1959). *Course in General Linguistics*. Edited by Perry Meisel and Haun Saussy. Translated by Wade Baskin. Columbia University Press.
- STBR (1999, 2009). *Starobalgarski rechnik*. T. 1. D. Ivanova-Mircheva. (otg. red.). Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“; T. 2. D. Ivanova-Mircheva. (otg. red.). Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“. [СТБР (1999, 2009). *Старобългарски речник*. Т. 1. Д. Иванова-Мирчева. (отг. ред.). София, Издателство „Валентин Траянов“, 1999; Т. 2. Д. Иванова-Мирчева. (отг. ред.). София, Издателство „Валентин Траянов“.]
- Wasow, T., A. Perfors, and D. Beaver. (2005). The Puzzle of Ambiguity. In: O. Orgun and P. Sells (eds.): *Morphology and the Web of Grammar: Essays in Memory of Steven G. Lapointe*. Stanford: CSLI Publications.
- Zipf, G. K. (1949) *Human Behavior and the Principle of Least Effort*. New York: Addison-Wesley.

RESEARCH METHODS IN LINGUISTICS AND LANGUAGE LEARNING

Abstract. The study briefly discusses the relationship between language and thought and emphasizes the importance of the continuous development of language skills, which is related to the development of thinking and influences the successful social interaction. Based on the specific properties of language as a subject of study, we justify why it is important to apply research methods in linguistics to Bulgarian language learning. Further, a variety of language resources developed at the theInstitute for Bulgarian Language are presented, which can support the successful application of research methods in Bulgarian language learning.

✉ **Prof. Dr. Svetla Koeva**

Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd. Bldg. 17
Sofa, Bulgaria
Email: svetla@dcl.bas.bg